

DE VERWORDING DER KUNST BIJ DE BALEGA

De kunstproductie van de Balèga, in de ethnographische literatuur bekend als *Warega*, is ongemeen rijk en verscheiden geweest. Stukken in ivoor, in been, in hout, zelfs een paar in steen, zijn talrijk vertegenwoordigd in wereldmusea en private verzamelingen. In de laatste decennia is de Lèga-plastiek in de brandpunt der belangstelling komen te staan. Geen werk over Primitieve Kunst of Afrikaanse Plastiek, of men ziet er meerdere afbeeldingen van Lèga maskers of Lèga figurale plastiek. Terecht hebben auteurs, zoals Professor F. M. Olbrechts, « de indrukwekkende stylisatie », « de compactheid », « de mooie tonen van zijn patina », « de virtuositeit » van het Lèga-kunstwerk geprezen en hebben zij de Balèga getypeerd als « kunstenaars met dichtertelijke visie ». In de kunsthandel ook hebben die stukken een ongemeen hoge waarde gekregen.

Wij moeten hier echter, met spijt, wijzen op de verwording, op de huidige teleurgang van die zo-geprezen kunst. In nauwste contact met groepen van het Lèga-complex levend, hebben wij het zich voltrekkende processus kunnen nagaan, vooral tijdens onze navorsingen omtrent de structuur en het ceremonieel van dat bekende Bwamé-genootschap.

Zo men mij vraagt: hoe is het gesteld met de Lèga-kunst vandaag, leeft ze nog, wordt er nog geschapen? — dan klinkt het antwoord droevig kort: gedaan! Echte, ware Lèga-kunst wordt niet meer voortgebracht. Hoe zou het anders ook kunnen: zij heeft geen bestaansrecht meer. De instellingen, de organen, waarrond zij opgebouwd was geworden, hebben opgehouden te bestaan, zijn afgeschaft geworden of zijn vervormd en vervlakt geraakt. Zij is voor de Balèga een zinloos iets geworden, want haar hogere sociale en rituele functies zijn verloren gegaan. Wel vindt men nog, hier of daar zoals bij de Bamuzimu van Longangi, een jongeling die een ivoren legger of een ivoren polsband komt aanbieden, doch dat kan geen levende, zin-hebbende Lèga-kunst meer worden genoemd. De kunst is daar enkel nog een pover commercieel middelje.

De plastiek bij de Balèga was uitsluitend gewijd aan en in functie van het Bwamé-geenootschap. Sinds 1916 reeds werd dat geenootschap bekampt door de Belgische Administratie en door de Missies. Rapporten schilderden het ten onrechte, als « *une vulgaire exploitation de l'indigène* », als een middel « *d'empêcher tout groupement et la propagation de nos idées* », als « *cette influence néfaste à notre occupation d'abord et, ensuite, plus particulièrement à l'évolution des populations vers un statut meilleur* ». Verslagen ook uit die tijd wijzen ons op strenge maatregelen tegen de leden van het geenootschap genomen.

Inmiddels echter bleef het geenootschap zich toch handhaven en werd kunst, op beperktere schaal, voortgezet. Europeanen, ter plaatse gevestigd, poogden ondertussen, veelal met succes, de hand te leggen op het mooie ivoren snijwerk van de Bamé. Door aankoop, door pogingen tot troetreding in het geenootschap, door razzia's raakten stukken overal verspreid. Langzaam werd aldus een voortbrengst, die nog maar weinig leven overhield, uitgedund. In 1948 kwam de definitieve slag : het gezelschap werd officieel ontbonden. Dat bracht een nieuwe, definitieve slag aan het voortbrengen van plastische kunst bij de Balèga en droeg verder bij tot het verloren gaan van vele stukken. Vrouwen, in twist met haar mannen, sloegen maskers en beelden aan scherven ; leden van het Bwamé wierpen er in het water, begroeven er, verstopten er in boomholten, lieten er achter in verlaten dorpen.

Toen in 1952 de verschillende ritussen van het Bwamé systematisch, van streek tot streek, voor mij hersamengesteld werden, kreeg ik naast mooie Lèga-stukken, waarvan sommige reeds gebroken of door termieten weggewreten waren, allerlei monstrositeiten te zien, waarvan ik er hier enkele aanhaal :

- 1) Tijdens de *kénsamba*-ritussen van de *musagé* en *lutumbo lwa kindi* graden figureerden, naast oud Lèga ivoorwerk, een serie houten commerciële beelden van recente Mangbetu-factuur.

Deze beelden waren op een drietal manieren bij de Balèga binnen-geraakt :

- a) Zij waren door ingewijden gekocht geworden aan Zanden en Mangbetu-werklui, die in de grote mijncentra van

Bulèga (Kalima, Kampene, Kailo, etc.) tewerkgesteld waren.

- b) Een Europeaan had, indertijd, dergelijke beelden uitgewisseld tegen Lèga-werk.
 - c) Een paar inlandse magazijntjes hadden zulke beelden, in vroegere jaren, verkocht.
- 2) In *lukwakongo-ritussen* van de *lutumbo lwa yananio* graad, zag ik naast oude houten Lèga-maskertjes, eenvoudig europese telloren in de hand of onder de kin gehouden bij de dansen.
 - 3) In een andere streek, figureerden in de *kénsamba-ritussen* van de *lutumbo lwa kindi* graad, naast mooie oude ivoren beelden, een paar poppen, een paar madonna's en zelfs parfum flesjes.

Dat men niet denke dat de Balèga mij hebben willen om de tuin leiden. Acht maanden lang heb ik, in beste verstandhouding met hen, hun *bwamé* bestudeerd en er de haarfijnste bijzonderheden van kunnen nagaan. Tijdens die periode kon ik de hand leggen op rond de 200 houten en ivoren Lèga-stukken van oude factuur, sommigen waarvan in boomholten waren verstopt geworden.

Treffend daarbij was het feit dat bv. de houten beelden van Mangbetu-factuur, naar functie en betekenis, gelijkgesteld waren geworden met echte Lèga-stukken. Men danste ermede en zong er allerlei leringen over. Meer nog, stukken die in de productie der Balèga niet voorkwamen (bv. trommelaarsfiguren; voorstellingen van een olifant) hadden nu een lied en een betekenis gekregen. De betekenisinhoud eraan gegeven was soms wel wat goedkoop, maar hij was er toch. Een paar voorbeelden kunnen ons dat bewijzen. Over een trommelaarsfiguur zong men: « *Kébazonga mugombi wa ngoma wangombèla bunatunda* », Kébazonga (eigl. de Dwaze), de trommelaar, slaat mij de trommel zoals ik ervan hou. Hiermede werd de vreugde om de goede afloop van de inwijdingen uitgedrukt: alles ging zijn normale gang, de initiandus beging geen fouten, hij stelde zich niet bloot aan het overtreden der taboes, hij vergaste de *bamé* op een mooi festijn en gaf voldoende geschenken.

Over de voorstelling van een olifant, die een dier vertrappelt, zong men: « *Simba mukalé ku nzogu, nu nzogu u wamutinga* »

bunènè », de leeuw (bemerkt het gebruik van het Kishwahili woord ; leeuwen zijn niet bekend in westelijk Bulèga) sterker dan de olifant en de olifant overtreft hem in grootte. Dit hield een les in voor de initiandus : tracht niet U, in trots, te verheffen boven Uw « *kékundi* », de *mwamé*-verwant die U voor de inwijdingen met raad en daad bijstaat. Hij blijft altijd groter dan U, want hij hielp U het *bwamé* verwerven. Het past dat U hem « vader » noemt en hem behandelt als zulks.

Over een elektrische lamp en een schaalte in aluminium zong men : « *Walimbia wa mukulu nté walia yungu lya bugubugu* », wie loopt met de vrouw van een grote eet een ei met rotte reuk. Hetgeen beduiden moest : met de Blanken is het al veranderd. Vroeger kon een vrouw van de *bunyamwa*-graad nooit aan een ander man meer worden uitgehuwd, nu kan zij wel !

Dansend met een ivoren kop van Lèga-factuur en een houten kop van Mangbetu-oorsprong, zong men : « *Bwabèzaga na bakulu u buganga bwongwaga métèndo, kwasigala na métoka buganga tabukungwa métèndo* », die bestond onder de ouden was tovenarij die verwensingen heeft gehoord ; die overblijft met de jongen is tovenarij die geen verwensingen verneemt. Hetgeen betekent : nu tiert de tovenarij weelderiger dan ooit ; nooit stierven zoveel mensen ; er is geen macht meer om de driestheid der tovenaars te breken.

De betekenisinhoud van deze liederen is niet enkel een interessant voorbeeld van de aanpassingsmogelijkheden van de Lèga-symboliek. Zij wijzen er op hoe het genootschap, onder de voortdurende bekamping, stillaan zich meer en meer bemoeide met de veranderde sociale en politieke toestanden, hoe het die op zijn manier aan het verklaren ging, hoe het langzaam in zijn ideologie de weg opging van een mogelijk subversief organisme.

Een paar andere aspecten van de verwording der kunst mogen hier worden aangehaald.

Oorspronkelijk had het verschil in materie (hout-ivoor) een uitzonderlijk functioneel belang. Kleine houten maskers bv. waren het voorrecht van *bamé* van de *lutumbo lwa yananio* graad ; kleine houten dierlijke of menselijke voorstellingen konden in het bezit zijn van *bamé* van de *lutumbo lwa yananio* graad ; grote houten beelden behoorden tot het « *mutulwa* », de mand die zekere collectieve inwijdingsvoorwerpen van de *lutumbo lwa kindi* graad

bevatte ; kleinere ivoren beeldjes hoorden toe aan vrouwen van de *bunyamwa*-graad of *bamé* van de *musagé wa kindi* graad ; grotere ivoren beelden waren het voorrecht van *bamé* van de *lutumbo lwa kindi* graad. Door het verlies van veel stukken, door het ophouden van een vroeger zeer overvloedige voortbrengst, waren deze functionele typen, naar de materie bepaald, enigzins door elkander en vermengd geraakt. Ik trof sommige *bamé* van de *lutumbo lwa kindi* graad aan, die een houten maskertje bezaten, daar waar een ivoren normaal ware geweest. Het moet nochtans worden opgemerkt dat deze houten maskertjes dan van een factuur waren die overeenstemde met de ivoren maskers en niet met de houtene *yananio* maskers. Anderzijds, zagen wij echter nooit *bamé* van de *lutumbo lwa yananio* graad, die een ivoren maskertje in hun bezit hadden. Verder deed zich het geval voor van *bamé* van de *lutumbo lwa kindi* graad, die kleinere ivoren beeldjes (*tulimbangoma*) van de *musagé wa kindi* graad bezaten of tot hun patrimonium kleinere houten beeldjes van een zeer delicate factuur telden.

Naar de wijze van bezit konden volgende functionele typen onderscheiden worden :

a) stukken in individueel bezit :

- hetzij als herkenningstuk bezeten door elk *mwamé* van de gegeven graad ;
- hetzij bezeten door « *bansingia* », specialisten van de dans, zang en inwijdingen van het *bwamé*.

b) stukken, in naam van een naar omvang verschillende gemeenschap, door een individu bezeten :

- stukken, naargelang de toetreding tot de graad, van hand tot hand overgaande binnen de uitgebreide familiegroep of binnen een verwantschapsgroep van kleinste uitbreiding ;
- stukken die tot het gemeengoed van een clan of sub-clan behoren en telkens, in naam van die gemeenschap, door de laatst-ingewijde tot een gegeven graad bezeten worden ;
- stukken die tot het gemeengoed van een clan of sub-clan behoren, er de eenheid en continuïteit van symbolizeren,

- en, in naam van die gemeenschap, door de oudst-ingewijde onder de levende *bamé* van de *kindi*-graad worden bezeten.
- stukken die tot het gemeengoed van een clan of sub-clan behoren en, in naam van die groep, bezeten worden door een machtig *mwamé* van de *kindi*-graad, die tevens uitmunt door sterk beleid en beproefde kennis;
 - stukken die als gemeengoed worden gedacht, doch traditioneel behoren tot een bepaalde verwantschapsgroep, waaruit zij onvervreemdbaar zijn.

Het onderscheid tussen deze functionele typen is uiterst gaaf bewaard geworden. Nochtans zijn, in zekere streken en in zekere gevallen, stukken die tot het gemeengoed van de clan of sub-clan behoorden en, in naam van die gemeenschap, door de laatst-ingewijde werden bezeten, tot een soort individueel bezit geworden door verdeling onder de leden.

Wat tenslotte de individuele naam van de stukken betreft, hun betekenis, hun lering, is het mij voorgekomen dat *bamé* zo weinig belangstelling voor hun stukken hadden overgehouden, dat zij die gegevens niet meer konden verstrekken en hun gezellen ze moesten aanwijzen.

D. BIEBUYCK.

Ethnoloog bij het IWOCA (IRSAC)

